

Johannes Tolhopf mitológiai–asztrológiai önreprezentációja

Az elsősorban csillagászként ismert Johannes Tolhopfnak (kb. 1450–1503) meglehetősen kicsi a szakirodalmi, pedig a közép-európai humanizmusnak és tudománynak nem a legjelentéktelenebb alakjáról van szó. Ő az egyik gyönyörűen illuminált corvina szerzője; értekezések, epigrammák, vizuális ábrázolások, levelek egyaránt maradtak fenn tőle, ezenkívül több szempontból hatott a német humanizmus egyik központi figurájára, Konrad Celtisre is. Másfelől problematikus írói nyelve érthetővé teszi a kutatók ódzkodását tőle; különösen a levelei nehezen olvashatóak. Mindenesetre a fennmaradt források lehetővé teszik annak a humanisták esetében alapvető kérdésnek a vizsgálatát, hogyan reprezentálta magát önreflektív művei révén Tolhopf, és tudatosan megkonstruált *image*-e milyen kortárs vagy személyes ideálokat követett. Jól ismert, hogy Petrarca óta milyen szerepet játszott a humanistáknál a költői énformálás és a vállalt szerep hangsúlyozása, a személyes *famulus*, *memoria*ról való gondoskodás; mindennek a háttérében a poétika humanista apológiája, a *vates*-ideológia és általában a reneszánsz individualizmus állt. A költői énformálásra külön hangsúlyt helyezett a német humanizmusban úttörő, *archaetes* szerepet vállaló Celtis, Tolhopf közeli barátja.

Az életműnek alábbi, csupán vázlatos összefoglalása is már érzékeltetni fogja, hogy Tolhopf valójában annak a tág értelemben vett humanizmusnak akart a képviselője lenni, melyet például integratív humanizmusnak szoktak nevezni, s amely a Celtis körüli német humanizmusra különösen jellemző volt: e humanisták ideálja a minden *arsot* felölelő *philosophia* volt, s idegen volt tőlük a természetfilozófiai és irodalmi, retorikai diszciplínák szétválasztása.¹ Tolhopf versei közül csak két rövid dicsőítő epigramma maradt fenn,² de mint látni fogjuk, levelezésében számos, nagyrészt nem csillagászati témájú önálló műről vagy klasszikus szöveg kiadásáról beszél; ezenfelül ő is merít abból a késő antikvitásban, majd a reneszánszban ismét felkapott poetológiai hagyományból, mely a klasszikus versekre, mítoszokra allegóriaként tekint. Az itáliai platonikusok és nyomukban egyes német humanisták különösen hangsúlyozták, hogy a régi költők, sőt teológus-költők fiktív műveinek fátyla mögött isteni titkok rejlenek, a valóságra, például a kozmoszra vonatkozó ismereteket lehet szerezni általuk.

Az 1440-es évek második felében a oberpfalzi Kemnathban született Johannes Tolhopf elsősorban Németországban tevékenykedett élete során, de sokat vándorolt, és két fennmaradt főműve is külföldre köthető.³ 1475–76-ban írta *De motibus celestium mo-*

¹ Lásd pl. Dieter WUTTKE, *Humanismus als integrative Kraft. Die Philosophia des deutschen 'Erzhumanisten' Conrad Celtis*, *Artibus et Historiae* 6(1985/11), 65–99.

² Lásd *Der Briefwechsel des Konrad Celtis*, hg. Hans RUPPRICH, München, Beck, 1934, 306; Klaus ARNOLD, *Vates Hercules. Beiträge zur Bibliographie des Humanisten Janus Tolophus = Poesis et pictura. Studien zum Verhältnis von Text und Bild in Handschriften und Alten Drucken. Festschrift für Dieter Wuttke*, hg. Stephan Füssel, Joachim Knappe, Baden-Baden, 1989, 131.

³ Tolhopf életéről lásd elsősorban Cristoph SCHÖNER, *Mathematik und Astronomie an der Universität Ingolstadt im 15. und 16. Jahrhundert*, Berlin, 1994, 162–182.

bilium című értekezését IV. Sixtus pápának, aki egy naptárreform ügyében hívta Rómába.⁴ A traktátus első része egy általános bevezetés a szférákról és égi mozgásokról, második része konkrét táblázatok tartalmaz bolygópozíciókról, melyeket egy *stellarium* nevű eszközzel lehetett kiszámítani. 1480 tavaszától legalább 1481 februárjáig⁵ Tolhopf Magyarországon tartózkodott Mátyás király udvari asztrológusaként. Neki ajánlotta *Stellarium* című értekezését, mely ma egyike a nyolc wolfenbütteli corvinának.⁶ A mű a fent említett *De motibus* változatának tekinthető, de gazdagabban illusztrált, és részletesebben szól a *stellarium* nevű eszköz használatáról is; ahogy Zsoldos Endre fogalmaz, voltaképpen egy asztrológiai célokat szolgáló kézikönyvről van szó.⁷ Tolhopf ezúttal nem egy pápa, hanem egy humanista érdeklődésű király igényeihez szabta a művét, és már nem annyira egyházatyáktól, mint inkább klasszikusoktól idéz. A mű elején és végén is érinti az allegorézis és költői teológia szempontjait, valamint kifejti, hogy az asztrológiai tudás a csillagokkal kapcsolatos mítoszok megértéséhez is hozzásegít (fol. 1^v; 22^v).

1492-től 1503-as haláláig regensburgi kanonikként alapvetően e városban élt és alkotott; a fő forrásaink erre az időszakra vonatkozóan Celtishez írt levelei.⁸ Szoros barátság volt közöttük, egy időben Celtis ott is lakott Tolhopfnál. A levelek tele vannak asztrológiai és mitológiai utalásokkal, a konkrét életrajzi eseményekről is gyakran ilyen „rejtjeles” stílusban beszél a szerző.⁹ Mint a levelekből kiderül, számos költői művet, értekezést vagy szövegkiadást tervezett egyedül vagy Celtisszel közösen;¹⁰ közülük az egyikről, a „költők méltóságáról” szóló műről úgy beszél, mint ami már meg is jelent.¹¹ Mindenesetre ebből az időszakból a két említett epigrammán kívül csak egy fametszet maradt fenn 1496-ból, melynek egyik oldala *Hercules Germanicus*, vagyis I. Miksa császárt és a VIII. Károly francia király ellen felvonuló seregét ábrázolja, másik oldala pedig Tolhopf címerpajzsát egy sajátos felirattal (1. ábra).¹² A címerpajzs és felirat rokonságot mutat a később tárgyalandó 1480-as nemeslevél ábrájával és címerleírásával, így a fametszetnek legalább ezek az elemei minden bizonnyal Tolhopftól származnak, aki a Habsburg birodalmi propagandát¹³ ön-reprezentációval kapcsolta össze. Ez utóbbit vesszük szemügyre az alábbiakban: Peter

⁴ Ms.: Vatikán, BAV, Cod. vat. lat. 3103; a műről lásd SCHÖNER, *i. m.*, 178–180.

⁵ *Uo.*, 172–173.

⁶ Ms.: Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 84.1 Aug. 2°

⁷ ZSOLDOS Endre, *The 'Stellarium' of Johannes Tolhopff = Corvina Augusta: die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, hg. E. ZSUPÁN, Bp., OSZK, 2014, 219.

⁸ *Der Briefwechsel...*, *i. m.* A tíz levélből nyolc 1492–95 közé esik, az utolsó kettő 1499-ből és 1500-ból származik.

⁹ Lásd pl. *Uo.*, no. 63, 64, 65, 101.

¹⁰ Lásd pl. *Uo.*, no. 101 p. 166: *Iam manum apposui Almagesto; item kalendario perpetuo, Parcalibus libellis, octavo sphaerae et Herculi etc.* Lásd még no. 41, 63, 76, 221, 244.

¹¹ *Uo.*, no. 221 p. 367: *libro nostro de poetarum dignitate nuper edito...*

¹² Peter LUH, *Kaiser Maximilian gewidmet. Die unvollendete Werkausgabe des Konrad Celtis und ihre Holzschnitte*, Frankfurt/Main et al., Peter Lang, 2001, 334–342. Példány: pl. Bécs, Graph. Sammlung Albertina, inv. no. 1948/224.

¹³ Lásd Larry SILVER, *Marketing Maximilian: the Visual Ideology of a Holy Roman Emperor*, Princeton, University Press, 2008; SILVER ezt a metszetet csak röviden tárgyalja a 23. oldalon.

Luh már elemezte, hogyan ötvözi a Janus- és a Vízöntő-ikonográfiát a címerpajzs, az elemzés azonban tovább folytatható azt a kérdést vizsgálva, hogy kinek, minek akarta láttatni magát Tolhopf? A címer értelmezésében segít a *superscriptio* értelemszerű tagolása; a feliratnak sajátos költői jelleget ad a sok jelző, az *ablativusok* halmozása és az állítmány teljes mellőzése.

– *IANI TOLHOPHI GERMANI VATIS HERCVLEI Armorum Insignia* („Janus Tolhophus, a német herkulesi látnok-költő címere” vagy „a Német Hercules látnok-költőjének címere”¹⁴): a valószínűleg szándékosan többjelentésű értelmező elsősorban Tolhopfnak I. Miksához való tartozását fejezi ki, a *vates* számos jelentésének érvényessége pedig a felirat további részéből fog nyilvánvalóvá válni. A *Janus Tolhophus* névalak már a szöveg elején jelzi az egyik okot, amiért Tolhopf elsősorban Janus isten révén reprezentálta magát: a Johannest *Janus*-ként is lehet latinizálni (lásd „Janus Pannonius”).

– *Clipeo Bicolori*[:] *Coelesti Campo et Aureo Parnaso* („[melyet] kétszínű pajzsos, az égi mező és az arany Parnassus [színeivel]”): Az „égi mezőt” vagy mennyországot a képen egy felhő jelképezi a Janus-figura bal oldalán, így az ég kékjének¹⁵ nyilván a címer bal oldalát kellett volna kitöltenie, míg a „Parnassus aranya” a címer jobb oldalán látható hajóhoz illik, mely Deukalión mítosza szerint (lásd alább) a Parnassuson akadt fenn. A *Campus Coelestis* egyaránt utalhat az elíziumi mezőkre és a keresztény mennyországra: az antik és keresztény fogalmak összeolvasztása nem volt ritka a korszak humanistáinál. Az „arany” Parnassus Apollónak egyszerre több funkciójára is utalhat – Napisten, a költészet és jóslás istene –, s ez máris jelzi közvetve Tolhopf többféle szerepét.

– *Iano Bicipite Mundi Renovatore* („a kétfejű Janus, a világ megújítója [díszít¹⁶]”): Janus nemcsak a kezdet, az utak és kapuk, a béke istene, hanem kozmikus istenség is; legrészletesebben Ovidius és mások nyomán Macrobius fejti ki a *Saturnaliában*, hogy ő a káosz-ból világot teremtő erőt képviseli, ő a világ őre, az ég és mélyvizek őre.¹⁷ Macrobius a Nappal is azonosítja őt (is):¹⁸ Janusnak ez az aspektusa illik Apollo „arany Parnassusához”. A költészetnek is világot teremtő erőt tulajdonított a firenzei platonikus és nyomában a német *vates*-ideológia.¹⁹ Janusnak Macrobius szerint azért van két feje, mert ismeri a múltat és a jövőt:²⁰ a költő, a humanista ismeri a múltat (a történelmet, antik kultúrát stb.), az asztrológus ismeri a jövőt, és Tolhopf mindkettőnek egyszerre akarja láttatni magát.

¹⁴ Mivel a *Hercules* genitivusa egyaránt lehet *-ei*, *-i* és *-is*, a *Herculei* főnévként és melléknévként egyaránt értelmezhető: az első verzió szerint fordította LUH (*i. m.*, 338), a második szerint ARNOLD (*i. m.*: *Vates Herculeus...*) Tolhopf *vates Herculeus*-ként utalt magára egy levelében is (*Der Briefwechsel...*, *i. m.*, no. 63, p. 103–104; ARNOLD, *i. m.*, 146).

¹⁵ A nemeslevélben (lásd alább) is *Himmelblau* szerepel.

¹⁶ A felirat ablativusai nyilván a szöveg legvégére helyezett *adornata*hoz tartoznak.

¹⁷ Ov. Fast. I,89–288; Macr. Sat. I,9,4 és I,7,20. LUH, *i. m.*, 339–340.

¹⁸ Macr. Sat. I,9–10.

¹⁹ Lásd pl. Cristoph J. STEPPICH, *Numine afflatur: die Inspiration des Dichters im Denken der Renaissance*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2002, 127–146.

²⁰ Macr. Sat. I,9,4.

– *Ventre Chaonio* („Dodona gyomra”): az antik irodalomban a *Chaonius* jelző Dodonára és Zeus / Jupiter ottani szentélyére szokott utalni, ahol a szent liget tölgyfaleveleinek zörgéséből jósoltak. Másrészt Janus figurája mintha két hegy közül emelkedne ki, és az iker-hegycsúcsok motívuma a Delphoi jósdához tartozott. Úgy tűnik, Tolhopf egyesítette a két jóshelyet, és Janus ennek a szent helynek a földjéből, „méhéből” emelkedik ki. Delphoinak és barlangjának khthonikus konnotációja jól ismert (δελφύς = „anyaméh”). Tolhopf Platón *Phaidrosából* is meríthetett inspirációt, ahol együtt szerepelnek a delphoi Pythia és a dodonai papnők, az isteni *furor* kontextusában;²¹ ezt a párhuzamot a római költők is említették.²² Tolhopf ismét a *vates* isteni képességeire utal, a *furor poeticus*ra, mely egyúttal *furor propheticus*.

– *Pontificali Lituo* (...) *Clave Coelica Nube Candida* („papi bot [...] égi kulcs, fehér felhő”): az Ovidiust kiegészítő Macrobius szerint Janus a jobbában pálcát tart, mint útmutató *rector viarum*, a baljában pedig kulcsot, mint „minden kapu őre”.²³ Tolhopf az asztrológusi, *vatesi* szerephez igazítja e motívumokat: a *lituus* az augurok görbe végű botja volt, akik égi jelekből jósoltak, az „égi kulccsal” pedig a menny titkait tárja fel a *vates*, a csillagok üzenetét is beleértve. (A *lituus* akár Tolhopf valós papi szerepére is utalhat: ekkor többek között Regensburg kanonokja volt.)

– *Urna Stell[is] Celata*. Janus a jobbában egy „csillagokkal televesett urnát” is tart: Tolhopf a Janus-ikonográfiát a Vízöntőével kombinálja.²⁴

– *Deucalionis Aquis Saturnia Rate* („Deukalión vizei, saturnusi hajó”): az urnából kifolyó víz alkalmat adott a szerzőnek két aranykorral kapcsolatos antik mítosz felhasználására. Az Ovidius által újra elmesélt mítosz szerint Deukaliónnak és Pyrrhának, az özönvíz hőseinek hajója a Parnassuson kötött ki, a (szimbolikusan is) legmagasabb hegyen; Hyginus azonosította a Vízöntővel Deukaliónt.²⁵ A hajó viszont „saturnusi” is: a *Fasti* szerint a Jupiter által elűzött Saturnus Latiumba érkezik, Janus várához, és együtt uralkodnak harmóniában, egy új aranykort teremtve.²⁶ A történet a címer kontextusában bizonyára utal a *translatio studii* reneszánsz eszméjére és annak német változatára: az antik műveltség felélesztése a kulturális virágzásnak egy új korszakát hozza el Európában s azon belül is Germaniában.²⁷

– *Inachi Senis & Ganimedis Iuvenis Faciebus* („az öreg Inachos és az ifjú Ganymedes arcai”): Tolhopf Janus külső megjelenését is folyó- illetve Vízöntő-hagyományokhoz igazítja. Inachos ősi király és folyó-isten Ovidius *Metamorphoses*-ében,²⁸ a másik arc pedig Ganymedesé, akit Jupiter sas képében rabol el. Manilius, az asztronómiai költészet klasszikusa,

²¹ Phaidros 244 A.

²² Pl. Ov. Trist. IV,8,43: *boc mihi si Delphi Dodonaque diceret ipsa, / esse videretur vanus uterque locus*.

²³ Fast. I. 99; Macr. Sat. I,9,7 (*omnium portarum custos*); LUH, i. m., 340.

²⁴ Uo., 340–341.

²⁵ Ov. Met. I,316ff; Hyg. Astr. II,29; LUH, i. m., 341.

²⁶ Ov. Fast. I,192–254; LUH, i. m., 341.

²⁷ A *translatio studii* (*translatio imperii*-vel párhuzamos) eszméjét érinti egy levélben is: *Briefwechsel*..., i. m., no. 221 p. 368.

²⁸ Ov. Met. I,583f; 645; 662; LUH, i. m., 339.

Celtis és Tolhopf egyik kedvenc auktora azonosította Ganymedest, az istenek pohárnokát a Vízöntővel, és ő nevezte meztelennek és ifjúnak, ahogy a képen is látszik.²⁹

– *Irrorantis Aquarii Corona Regia* („a harmatozó Vízöntő királyi koronája”³⁰): az *Irrorantis Aquarii* nyilvánvalóvá teszi a maniliusi hátteret (Manil. V,487: *rorantis iuvenis*), és szintén a megújulás hangulatát hordozza; a Janus-figurán látható korona pedig aranykori uralmára utal.

– *et Aquila Desuper*. Szintén Manilius azonosította a Vízöntő melletti *Aquila* csillagképet a Ganymedest elragadó sassal.³¹ Prózai megközelítésben a Habsburg sást láthatjuk, aki Janus Tolophust megsegíti, egy magasabb nézőpontból viszont Jupiter madara, Isten az, aki a *vates* isteni szférákba emeli (a Celtis által tervezett „allegorikus sas” fametszet is a sasnak ezt a két aspektusát emelte ki³²); a költői inspiráció platonikus színezetű eszméje érezhető a jelenet szellemi háttereként.³³

A felirat maradék tizenkét szava a pajzs körüli díszítőelemeket írja körül; ezek kevésbé eredetiek és nem kapcsolódnak a címerpajzs motívumaihoz.³⁴ Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy Tolhopf 1496-os címere mitológiai és asztrológiai szimbólumok felhasználásával egy sokoldalú *vates* ábrázol, nem csak „jós, asztrológus” értelemben, hanem (implicite) „ihletett költő” értelemben is. Ő az istenek, a csillagok és az uralkodó által támogatott *vates*; ő az ezek titkait feltáró asztrológus, jóspap és költő, az új aranykort elősegítő humanista.

Ugorjunk vissza az időben 1480-ba: Janus-figurák a Mátyás király udvarához és Tolhopf ottani tevékenységéhez köthető forrásokban is megjelennek.³⁵ Az egyikből kiderül, hogy a fenti címer eredeti változatát Mátyás adományozta Tolhopfnak asztrológusi szolgálataiért: egy 1480 októberében Zágrábban kelt nemeslevélről van szó. Ennek egy 1618-as másolata maradt fenn:³⁶ a címerkép 17. századi sajátosságokat mutat, a címerleí-

²⁹ Pl. Manil. Astr. V,486; LUH, *i. m.*, 340–341.

³⁰ Mivel a *Faciebus*nak már meg voltak jelölve a birtokosai, az *Irrorantis Aquarii*nak grammatikailag inkább a *Corona Regia*hoz kell tartoznia, de az értelmezés szempontjából ennek nincs jelentősége.

³¹ Manil. Astr. V,486; LUH, *i. m.*, 341.

³² P. LUH, *Der Allegorische Reichsadler von Conrad Celtis und Hans Burgkmair: ein Werbeblatt für das Collegium poetarum et mathematicorum in Wien*, Frankfurt a. M. [etc.], Lang, 2002.

³³ Lásd pl. Landinónak a *Studio Fiorentinoban* elmondott székfoglalóját, melyben a költészet eredetéről, *furor poeticus*ról és más költészettel kapcsolatos témákról szólva arra is kitért, hogy régen a költőket sasoknak is hívták, mert felül tudták múlni ember mivoltukat (Rainer WEISS, *Cristoforo Landino: das Metaphorische in den 'Disputationes Camaldulenses'*, München, Fink, 1981, 28).

³⁴ *Casside Belligera Pavonis Cauda Cum Argi Oculis Induvius Ventivolis Societa[tis] Iasonis Adornata* („harci sisak, pávafarok Argus [Juno madara] szemével, [lent pedig] Iaszón vitorlás társaságának zsákmánya díszít”). Miksa császárt gyakran ábrázolták az Aranygyapjas Rend láncával.

³⁵ A két korszak forrásainak hasonlóságára ARNOLD (*i. m.*, 146) hívta fel a figyelmet.

³⁶ Ms.: MNL, OL, DL 108112. Csapodiné Gárdonyi Klára hívta fel a figyelmet a nemeslevélre: Tolhopff János, *Mátyás király csillagásza*, MKsz., 100(1984), 335; *Die Wolfenbütteler Tolhopff-Corvine = De captu lectoris: Wirkungen des Buches im 15. und 16. Jahrhundert; dargestellt an ausgewählten Handschriften und Drucken*, hg. Wolfgang MILDE, Berlin, de Gruyter, 1988, 89. Mikó Árpád is kitért a nemeslevélre: *Über den Miniator der Wolfenbütteler Tolhopff-Corvine = Corvina Augusta: die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, hg. ZSUPÁN Edina, Bp., OSZK, 2014, 224–225.

rást is tartalmazó szöveg viszont minden bizonnyal követi az eredetét,³⁷ ezért a kép helyett a német szöveges leírást kell alapul vennünk. A nemeslevél természetesen mind Mátyást, mind Tolhopfot dicséri, és a korra jellemző formulák és toposzok segítségével önti szavakba, miért és hogyan kap nemességet a király ezen alattvalója. Számunkra a legérdekesebb rész a címerleírás.³⁸ Eszerint a címer alsó része sötétzöld szikla, a felső rész háttere a kék ég, és Janus egy sziklabarlangból emelkedik ki. A szöveg egyértelművé teszi, hogy a baljában tartott kulccsal asztrológusként az ég csillagzatait, ezek titkait nyitogatja; jobb-jában Vízöntőként tartja a csillagokkal díszített urnát, és Saturnus hajójáról, Deukaliónról, Inachosról is szól a szöveg. Az 1496-os változathoz képest csupán néhány olyan motívum hiányzik, mely a költészet isteni mivoltához (is) köthető: a Parnassus aranya, a „világ megújítása”, a Jupiter-sas. Tolhopf akkor inkább számított asztrológusnak, mint humanista írónak-költőnek, legalábbis Mátyás udvarában. Más különben lényegét tekintve ugyanolyan az 1480-as és 1496-os címer, ugyanúgy a Janus- és Vízöntő-ikonográfiát ötvözi.

Lényegében ugyanaz a Janus látható a szintén 1480-as *Stellarium* címlapjának egy medallionján is. A corvina címlapját gazdagon illusztrálják egyedi képek, melyek értelmezése problematikus;³⁹ mindenesetre több miniatura is kapcsolódik a királyi reprezentációhoz és/vagy Tolhopf önreprezentációjához. A bal felső medallionon nehezen vehetők ki a részletek, de a két címer segítségével kikövetkeztethető, hogy Janus itt ugyanúgy papi bottal, kulccsal, urnával és vitorláhajóval látható. Nem kétséges, hogy ez a bal felső, vagyis úgyszólván „első” miniatura magára Tolhopfra utal.

A medallion-forma kevés lehetőséget hagyott Janus kozmikus aspektusainak ábrázolására, ám a legnagyobb miniatura, az R-iniciálé éppen kozmogóniai szerepében mutatja az istenséget. Alul a káosz, ahol az elemek még egyben vannak; felül a teremtet világ a szétválasztott elemekkel, legfelül a csillagokkal, az ég tüzeivel. Amint azt Luh megállapí-

³⁷ MIKÓ, *i. m.*, 224. Mikó szerint semmi jele nincs annak, hogy a szöveget eredetileg latinul írták volna.

³⁸ A címerleírás (Mikó átírásában, de az istennevek kiemelése nélkül): „...darnach einen doppelten / Schilt, dessen vndertheil soll sein ein geferbter Stein oder Fels dünnkel grün, der Obertheil aber Himmelblau vnd in demselben Obertheil soll stehen der Janus mit seinen Zweny Köpfen oder gesichtern, mit seinem anderen halben Körper oder leib sollen / gleichsam versteckt vnd verborgen sein in einer Stein Klufft, oder Felssigen Höle, der da für sich vnd hindersich seben kan, als der fürnemblich beides von vergangenen vnd Zukünfftigen dingen die erfahrung habe vnd dauon sagen Könne. In der linken / Handt soll er einen schlüssel haben gen Himmel vfericht, das Er damit dess Himmels gestirn öffne vnd aufschliesse, welchs sich mit denen, die dess Himmels Lauff vnd gestirn erfahrung haben, wol schicket vnd überein Kombt, welcher Kunsten wir dich war / einem geschickten, Kunstlischen und Hochgelehrten Doctorem vnd Maister erkennen und halten, wie wir dann solches [*bey Alten kirch.] in vnserm Leib selbst erfahren, mit der rechten Handt soll Er sich vnderstützen vnd daran balten den Wassereimer mit sternem ausge- / graben vnd aussgestochen, dess alten Inachi daraus dess Deucalionis wasser geflossen, vnd das Schiff mit welchem der Saturnus vndem Jone vertrieben, in dem Sebe über das Mehr geschiff hat, das solches nit zu gross sey, damit keine / confusion vnd vermischung vnder den andern Kleinoten geschehe. Vber den Schilt aber soll sein ein Helm auf Krantzlein oder Hauptbendelein, mit einer Himmel: vnd graublauer farb, vnd eine guldene Cron, mit dem bildnus dess Zwiköpffichten / Jani, allerdings wie in dem Schilt gezeieret, wie dann solches auf dem Randt durch dess Mahlers Kunst fürgebildet, Klarlicher vnd deutlicher Zue seben ist...”

³⁹ A címlapról lásd elsősorban CSAPODINÉ, Tolhopff János..., *i. m.* és *Die Wolfenbütteler...*, *i. m.*; WEHLI Tünde, *Cuius hec est exemplaris figuratio. Questions about an Illustrated Page in the Tolhopff Corvina = Bonum et pulchrum. Essays in Art History in Honor of Ernő Marosi on his Seventieth Birthday*, eds. VARGA Livia. et al., Bp., 2010, 5. jegyzet; MIKÓ, *i. m.*

totta, a jelenet fő forrása a *Fasti* Janus-szózatán belüli kozmogóniai részlet (I,103–112) lehet:

<i>me Chaos antiqui (nam sum res prisca) vocabant: aspice quam longi temporis acta canam. lucidus hic aer et quae tria corpora restant, 105 ignis, aquae, tellus, unus acervus erat. ut semel haec rerum secessit lite suarum inque novas abiit massa soluta domos, flamma petit altum, propior locus aera cepit, sederunt medio terra fretumque solo. 110 tunc ego, qui fueram globus et sine imagine moles, in faciem redii dignaque membra deo.</i>	Ősi való vagyok én, Chaos – egykor az én nevem ez volt -, lásd mi temérdek idő dolgait énekelem! Még a világos lég, tűz, víz, föld nem különült el, S négy elem alkot együtt egy zavaros tömeget. Csakhogy az őanyagot részekre szakítja a harcnak szelleme: minden elem más területre szorul. Feltör az égbe a tűz, levegő terjed ki alatta, S lent a világ közepén ül meg a földdel a víz. Ekkoron én, aki gömbszerű és képnélküli voltam, Nyertem ez új alakot s isteni tagjaimat. ⁴⁰
--	--

A halványan látható, kiterjesztett karú, szakállas alak tehát valóban a későbbi alakot nyerő Janus lehet, és ennek nem mond ellent Wehli Tünde megfigyelése, miszerint a figura ábrázolása rokonságot mutat több korabeli Mikrokozmosz-ábrázolással.⁴¹ Ám a *Fasti*-részlet nem ad magyarázatot a kígyótestre, mely a káosz gömbjét veszi körül. Csapodiné Gárdonyi Klára sejtése szerint a többi kozmogóniai mítoszban is szereplő Ophiónról lehet szó.⁴² Konkrét magyarázat is lehetséges azonban: a Janusról szóló és Ovidius *Fasti*-ját is magyarázó *Saturnalia*-részletben Macrobius részletesen kifejti Janus kozmológiai aspektusait, miszerint ő az ég, világ, teremtető védőistene, és megjegyzi, hogy a föníciaiak az ünnepeiken sárkánykígyóként ábrázolták őt, aki kört formálva a saját farkába harap, azt jelképezve, hogy a világ saját magát táplálja és magában forog.⁴³ A miniatúrán nem egyértelmű, hogy mi látható a kígyó két végén: az egymással szembenéző villás végződések sem a kígyó fejével, sem a farkával nem azonosak, a kettő között vannak valahol, így a kép valóban Macrobius körkörös kígyójára emlékeztet. Az R-betű szárai két halat formálnak, és Csapodiné joggal vetette fel azt a lehetőséget, hogy itt Mátyás születésének Nap-jegyeről, a Halakról lehet szó.⁴⁴ Ezt megerősíti a Mátyásról szóló szövegkezdet, és a Napra emlékeztető fényes korong a sötétkék háttér előtt, a két hal találkozásánál. Mindennek Janus istenhez kapcsolása akár a király világot megújító erejére is utalhat;⁴⁵ ezenkívül az R-iniciálé jelenete akár Tolhopf kreatív erőire is célozhat, ha figyelembe vesszük Janus

⁴⁰ Gaál László ford.

⁴¹ WEHLI, *i.m.*, 5. jegyzet

⁴² CSAPODINÉ, *Tolhopff János...*, *i. m.*, 338.

⁴³ Sat. I,9,12: *hinc et Phoenix in sacris imaginem eius exprimentes draconem finxerunt in orbem redactum caudamque suam devorantem, ut appareat mundum et ex se ipso ali et in se revolvit.*

⁴⁴ CSAPODINÉ, *Tolhopff János...*, *i. m.*, 338.

⁴⁵ Lásd egyes miniatúrák királyi reprezentáció szempontjából való értelmezését a 39. jegyzetben felsorolt cikkekben. Királyi és önreprezentáció összefüggéseit Tolhopf esetében érdemes lenne átfogóan megvizsgálni: Hercules felhasználása Mátyás királyi propagandájában jól ismert; Tolhopf és egy másik Hercules, I. Miksa összekapcsolódását láttuk fentebb (*Hercules Germanicus*, illetve Tolhopf mint *vates Hercules*); levelezésében is előfordul Hercules, mind Miksára, mind magára Tolhopfra utaló módon (lásd pl. *Briefwechsel...*, *i. m.*, no. 41 p. 71; no. 63 p. 103–104). LUH már jelezte, hogy Celtis és Tolhopf esetében több szempontból hasonló módon kapcsolódik össze az uralkodói és az önreprezentáció (*Werkausgabe...*, *i. m.*, 344).

isten és Janus Tolophus kvázi azonosítását a három fentebb tárgyalt forrásban. Tekintetbe véve Tolhopf *Fasti* iránti érdeklődését a Celtis-levezetésben, illetve az 1496-os címer ovidiusi-macrobiusi elemeit, Tolhopfnak nagy szerepe lehetett az R-iniciálé megtervezésében.

Janus és a Vízöntő kombinációja egyfelől hagyományon alapul: Janus adta a nevét a Januárnak, és e hónapban lép be a Nap a Vízöntőbe; ezért a középkori művészetben együtt is ábrázolták a két figurát.⁴⁶ Másfelől Tolhopf címerein kívül nem ismerek más példát a Janus- és Vízöntő-motívumok alaposan kidolgozott egyesítésére. Látszik, hogy mind Janus, mind a Vízöntő fontos volt Tolhopf számára, együttes ábrázolásuk az ő esetében nem magyarázható egyszerűen a hagyománnyal. A „Johannes” keresztnév és a Janus-mitológiában rejlő kozmológiai konnotációs lehetőségek érthetővé teszik, miért tetszett neki a Janus-figura. De miért ragaszkodott a Vízöntőhöz? Mivel önreprezentációról van szó, ráadásul egy asztrológuséról, felmerül a kérdés, van-e individuális asztrológiához⁴⁷ köthető oka az olyan szimbólumok alkalmazásának, mint a Vízöntő urnája vagy Ganymedes. A születési horoszkópban egy bizonyos zodiákus-jegy legalább háromféle módon játszhat kiemelkedő szerepet: ha az aszcendens, a *medium coeli*, vagy a Nap esik abba a jegybe; mindhárom fontos volt a reneszánsz asztrológiában.⁴⁸ Csapodiné javaslata, miszerint Tolhopf esetleg januárban született⁴⁹ (Nap a Vízöntőben), csak az egyik lehetőség a sok közül. E témában egy érdekes adat található a nemeslevélben, abban a részben, amely Tolhopf asztrológusi képességeit dicséri:

*Wie nemblichen in deiner geburt Ianus der alte heidnische
Gott das mittel dess himmels anschauet, mit dem
Wassermann den die Poeten den Ganymedem nennen...*

Mivel pedig a születéskor Janus, a régi pogány isten tekintett az ég közepére, a Vízöntővel, akit a költők Ganymedesnek neveznek...

Míndezért a király érdemesnek ítélte őt a következő címerre:⁵⁰ és ezután következik a címerleírás. Vagyis Janusnak és Vízöntő-Ganymedesnek címerbeli feltüntetése Tolhopf születési körülményein (is) alapul. A „Mittel dess Himmels”, ég közepe, latinul *medium coeli* (MC) asztrológiai szakkifejezés, az ekliptikának azt a pontját jelöli, amely megfelel az égitestek látszólagos napi mozgása legmagasabb pontjának; asztrológiailag az MC a 10. ház csúcsa, mely hagyományosan az egyik legfontosabb ház, a jellemet, karriert, társadalmi helyzetet mutatja. Az MC fontosságára a kortárs horoszkópértelmezésekben számos példát idézhetnénk; például Celtis *Amores*-ének Maniliust is nagyban felhasználó horoszkópelégiája (I,1) szerint a szerző számára fontosabb volt születési horoszkópjának MC-je,

⁴⁶ A chartres-i katedrális egyik ablakán például egymás mellett látható a víz kiöntője és egy háromfejű Janus-figura.

⁴⁷ Az individuális asztrológia megkülönböztetendő az egész népekre, országokra stb. vonatkozó mundán-asztrológiától.

⁴⁸ A reneszánsz asztrológia alapjairól lásd pl. Reiner REISINGER, *Historische Horoskopie. Das iudicium magnum des Johannes Carion für Albrecht Dürers Patenkind*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1997.

⁴⁹ CSAPODINÉ, *Tolhopff János...*, i. m., 335.

⁵⁰ Az idézett részt még egy kisebb kitérő követi a Szaturnusz és Jupiter jövőbeli együttállásáról a Vízöntőben, majd folytatódik a főmondat: *wir darfür halten, nicht unbilllich übereinstimmen, und gleich mit zutreffen: darnach einen doppelten Schilt...*

mint az aszcendense.⁵¹ A fent idézett résznek nem látom más értelmezési lehetőségét, mint a következő: Tolhopf szerint⁵² a születési horoszkópjának az MC-je a Vízöntőben volt, s ezt ő fontosnak tartotta; a hagyományos Janus–Vízöntő asszociáció alkalmat adott számára az arra való utalásra (a szöveg bizonyára Tolhopf javaslata alapján készült⁵³), hogy „a Vízöntővel” Janus is az MC-ben volt, az égből támogatva őt. Úgy tűnik, ez az égi szituáció volt a „valóságos”, individuális asztrológiai alapja a Janus- és Vízöntő-motívumok alkalmazásának. Ráadásul a Saturnusról is lehetett azt állítani, hogy összekapcsolja a két motívumkört: Saturnus egyrészt Janus társuralkodója az aranykor-mítoszban, másrészt a Vízöntő ura az asztrológiában.

Összegzőképpen elmondható, hogy költészetnek és költészetelméletnek, a humanista *vates*-ideológiának nagyobb szerepe van Tolhopf életművében, mint amennyire azt eddig hangsúlyozták. Markáns önreprezentáció révén – mely több ponton érintkezik az uralkodói reprezentációval – sokoldalú *vates*ként ábrázolja magát (mint asztrológus / jó és mint tudós költő). A mitológia és asztrológia szimbólumnyelvét Tolhopf együttesen alkalmazta, és e tekintetben is hasonló az önreprezentációs stratégiája Celtiséhez. Luh már kifejtette, milyen sok a közös pont kettejük életművében, és hogy inkább az idősebb Tolhopf Celtisre tett hatását láthatjuk ebben, mint fordítva.⁵⁴ Hozzátehetjük, hogy az asztrológia és a költészet, irodalom szféráinak szoros összefonódása szempontjából is egymásra emlékeztet a két szerző. Konkrét hasonlóságok is előfordulnak: nem csak egyes előszeretettel olvasott, csillagászathoz és költészethez egyaránt köthető auktorok felhasználása (Ovidius, Manilius stb.), hanem például a születési asztrológia alkalmazása a költői énformálásban. Tolhopf (is) konkrét asztrológiai szimbólumokkal, a korban valósnak hitt csillaghatásokkal támasztotta alá kivételes képességeit, *vates* mivoltát.

⁵¹ ORBÁN Áron, *Individual Astrology as a Means of Character-building in the Poetry of Conrad Celtis = Investigatio fontium. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen*, hg. HORVÁTH László, Bp., Eötvös József Collegium, 2014, 201–202.

⁵² Magát a születési horoszkópot a fennmaradt források alapján nem tudjuk rekonstruálni.

⁵³ MIKÓ, *i. m.*, 225.

⁵⁴ LUH, *i. m.*, 344–348.

1. ábra: Tolhopf címere felirattal a *Hercules Germanicus* metszet hátoldalán